

ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱԲԻԳ ԱՎԱԳՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Լեզուն անընդհատ զարգանում, համայրվում և հարստանում է նոր բառերով և արտահայտություններով՝ նորաբանություններով: Նոր բառերի առաջացումը լեզվում պայմանավորված է հասարակական-քաղաքական կյանքում, կենցաղում և այլ ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխություններով և զարգացմամբ: Հանդես են գալիս նոր առարկաներ, երևույթներ և հասկացություններ, որոնք առաջ են բերում նոր բառերի ստեղծման անհրաժեշտություն: Ժամանակի ընթացքում առաջացած այն նորաբանությունները, որոնք լայն գործածություն են ձեռք բերում, ձուլվում են լեզվի բառային կազմին և դադարում են նորաբանություն լինելուց, իսկ նրանք, որոնք կազմությամբ և իմաստով լիարժեք չեն, լեզվում չեն ամրանում և դուրս են մղվում գործածությունից:

Նորաբանությունների մեջ, իբրև բառերի առանձին խումբ, առանձնանում են գրողների կողմից գեղարվեստական-ոճական և արտահայտչական նպատակով ստեղծված հեղինակային նորակազմությունները, որոնց մեծ մասը հարստացնում է գեղարվեստական գրականության լեզուն՝ հաղորդելով նրան ճոխություն և արտահայտչականություն: Գրողի լեզվական արվեստն ուսումնասիրելիս սովորաբար հետազոտողի ուշադրության են արժանանում հեղինակային նորակազմությունները, քանի որ դրանք ստեղծվում են հեղինակների կողմից՝ ասելիքը դիպուկ և պատկերավոր արտահայտելու նպատակով: Հեղինակային նորակազմություններում դրսևորվում են գրողի բառաստեղծման կարողությունը, ճաշակը, վարպետությունը:

Ա. Ավագյանի բառապաշարում իրենց առանձնահատուկ տեղն ունեն հեղինակային նորակազմությունները, որոնց ստեղծումը պայմանավորված չէ հասարակական նոր հարաբերությունների, կյանքում առաջ եկող նոր երևույթների առաջացումով: Մրանք «այն բառերն են, որոնք ստեղծում է ինքը՝ ստեղծագործողը, հատուկ նպատակով, որպեսզի կարողանա լիովին վերարտադրել իրեն համակած ապրումը, զգացումը, և որպեսզի ընթերցողը գեղարվեստական ստեղծագործության ընկալման պրոցեսում ճշտորեն ըմբռնի գրողի կողմից նկարագրվող երևույթը»¹:

Նոր բառերի ուսումնասիրությունը և դրանց բացահայտումը գրողի խոսքում կապված են որոշ դժվարությունների հետ այն առումով, որ եղած բացատրական բառարանները² հիմնականում չեն արտացոլում այդ նորակազմությունները:

¹ Մարության Ա., Եղիշե Չարենցի չափածոյի լեզուն և ոճը, Եր., 1979, էջ 108:
² Տե՛ս Մալխասյանց Սո., Հայերէն բացատրական բառարան, Եր., 1944-1945, Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Եր., 1968-1980, Աղայան Էդ., Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, Եր., 1976, Մէյթիխանյան Փ., Նոր բառերի բացատրական բառարան, Եր., 1996, Էլոյան Ա., Արդի հայերէնի նորաբանությունների բառարան, Եր., 2002:

Բառարանային տվյալների հիման վրա պարզեցինք, որ Ա. Ավագյանի գործածած շուրջ 50 բառեր որևէ բառարանում վկայված չեն: Հաշվի առնելով, որ դրանք բաղադրյալ և մասամբ անսովոր կազմություններ են, ենթադրվում է, որ Ա. Ավագյանի կողմից են կազմվել: Այս մասին Ս. Էլոյանը գրում է. «Հեղինակային նորակազմությունների ստույգ որոշման խնդիրը հղի է թյուրիմացություններով ու սխալներով, քանի դեռ չունենք բոլոր գրողների ու բանաստեղծների բառարանները, էլ չենք ասում նրանց նորակազմությունների ցանկը»³:

Հայոց լեզուն պատկանում է այն լեզուների թվին, որոնք բառակազմական շատ մեծ հնարավորություններ ունեն: Բառաբարդման գրեթե անսպառ հնարավորությունները՝ բառակազմական կաղապարների և բաղադրական հիմքերի բազմազանությամբ, ածանցների հարստությունն ու ածանցական բառակազմությունների գրեթե անսահմանափակ հնարավորությունները թույլ են տալիս ազատորեն կազմել նորանոր բառեր⁴: Օգտվելով հայերենի բառակազմական հարուստ հնարավորություններից և միջոցներից՝ Ա.Ավագյանը նոր բառեր է կազմում իսկական բարդությամբ, հատկապես հոդակապի միջոցով, որոնք այժի են ընկնում իրենց բազմազանությամբ և իմաստային արժեքով: Բարդության բաղադրիչների ընտրությունը կապված է հեղինակի ճաշակի, նպատակի, ասելիքի և հաղորդման բովանդակության հետ: Օրինակ՝ *բակակոշիվ*՝ «Ամռան սովորական *բակակոշիվ* էր» (Պ, 7, 1963), *նույնահասակ*՝ «Նորեկ ժանդարմներին մականուններ կնքելու կարիք չզգացվեց, դրանք բոլորը զարմանալիորեն նման էին միմյանց, *նույնահասակ*, այրված, գորշ դեմքեր, նեղ ճակատների տակ կլոր, վայրենի այքեր» (Վ, 207), *փտածահոտ*՝ «Ամեն ինչից նեխահոտ, *փտածահոտ* էր փչում՝ փայտե մահճակալներից, պատերից, հատակին փռված գորգից, լվացարանից» (ՇՀ, 79), *կրծքակապ*՝ «...մեջքը դեմ է անում նրան, որպեսզի ինքն արձակի *կրծքակապի* կոճակները» (ՇՀ, 247), *ճանճախաղ*՝ «Իսկ դուք լսե՛լ էք *ճանճախաղ*՝ի մասին, -փոխզնդապետից հարցրեց Քլարքը» (ՇՀ, 385), արջախաղ՝ «Միսլ ճանապարհով եկանք, չորացած մի գյուղում *արջախաղ* տեսանք, զզվելի տաք ջին խմեցինք» (ՎՀ, 513), *բլրակածան*՝ «Մի արևոտ կեսօր Ղազարոսն իջնում էր գերեզմանոցի *բլրակածանով*, երբ...» (ՎՀ, 112), *նախամիջանցք*՝ «Միջանցքի ծայրին կանգնած գրուցում էր *նախամիջանցքի* պահակ ոստիկանի հետ» (Վ, 92), *պահակասենյակ*՝ «Սկզբնական շրջանում Վարոսը գիշերում էր տանը, հետո, երբ ցրտերն ընկան, ծուլանում էր բաժանվել *պահակասենյակի* թիթեղե վառարանից...» (ՎՀ, 145), *կիսադեզ*՝ «Քարավանը մի սայլ էր, սայլի մեջ չոր խաշիաշի *կիսադեզի* վրա նստել էին երեք երեխա» (ՎՀ, 517), *մոշագույն*՝ «Ահա նա պատրաստվում է ինձ մոտ գալ. հազել է կարճ թևքերով *մոշագույն* ծաղկավոր զգեստը...» (ՎՀ, 443): Ս. Մելքոնյանը նկատում է, որ «եթե կոնկրետ կիրառության մեջ նոր բառը հանդես է գալիս ոճական-արտահայտչական որոշակի արժեքով, նշանակում է միանգամայն արդարացվում է դրա ստեղծումը, անկախ այն բանից, թե դա հետագայում ընդհանրա-

³ Էլոյան Ս., *Ժամանակակից հայերենի բառային ոճարանություն*, Եր., 1989, էջ 224:

⁴ Տե՛ս Ջահուկյան Գ., Աղայան Է., Քոսյան Վ., Առաքելյան Վ., *Հայոց լեզու*, Ա պրակ, Եր., 1980, էջ 333:

նալու միտումներ կցուցաբերի, թե ոչ: Նոր բառի ստեղծման ժամանակ գրողի նպատակը ոչ թե գրական լեզուն հարստացնելն է, այլ զգացմունքը, միտքը անհրաժեշտ նրբերանգներով, ոճական պատշաճ որակով արտահայտելը»⁵: Նշանակում է, որ հեղինակային նորակազմությունները սկզբում ստեղծվում են խոսքի արտահայտչականության, պատկերավորության նպատակով, ապա՝ նպաստում են գրական լեզվի բառապաշարի հարստացմանը:

Հեղինակի երկերում տեղ են գտել նաև անհոդակապ կազմություններ: Օրինակ՝ *ծայրկոթ*՝ «Մեկյակում ամեն ինչ անփոփոխ է՝ գրասեղանը՝ թանաքի բծերով նախշված *ծայրկոթով*, ձայնանիշների տեսրերը, տարտամ լույսով լապտերը...» (ՇՀ, 357), *օրսեջ*՝ «Կորյունը շարունակում էր մեզ այցելության գալ *օրսեջ*, կանոնավոր» (ՎՀ, 191), *թզողի*՝ «Ճաղատ ճաշարանատերը թթու *թզողի* է մատուցում շոֆերներին և դերվիշներին» (Վ, 63), *մյուսափնյա*՝ «Երբ ձեռքներս քսեցինք նրա մեջքին, մաշկի դողից խտացան գույները, նրբերանգները թաքնվեցին, մնացին գետի *մյուսափնյա* լեռների ժանգագույնը, հարավային...» (ՎՀ, 518): Նորակազմությունները մեծ մասամբ հեղինակի ասելիքի, հույզերի և խոհերի պատկերավոր արտահայտման, բանաստեղծական ինքնատիպ մտածողության դրսևորումներն են:

Ա. Ավագյանը հեղինակային նորակազմություններ է ստեղծում նաև նմանողության (անալոգիային) սկզբունքով⁶: Հայերենի *մահաշշուկ*, *մահաշշունջ*, *մահաշունջ*⁷ բառերի նմանությամբ կազմում է *մահաշրշուն* նորաբանությունը, որը ստեղծում է հետևյալ պատկերը. «Աչքերի խորքում տեսա վերջալույսային և վերջանալ սկսվող օազիսային *մահաշրշուն*» (ՎՀ, 518): Այդպես նաև *հողմաշառայ* բառի նմանությամբ կազմել է *հողմաշառայ* բառը. «Փոթորկաբեր ամպերի որոտը ծածկել էր մայիսյան երկինքը, թևերի պես կռացել էր Երևանի վրա և խոստանում էր մոտալուտ մի *հողմաշառայ* երեկո» (Պ, 77, 1950): Բառային համաբանությամբ ստեղծված նորակազմությունները հաճախ պայմանավորված են լինում խոսքային միջավայրով, խոսքի բովանդակությամբ, որոնց կիրառությունը հեղինակի խոսքարվեստում ավելի հարուստ և գունագեղ է դարձնում նրա բառապաշարը:

Նոր բառեր կազմելիս Ա. Ավագյանը հաշվի է առնում նաև նորակերտ բառերի իմաստային արժեքն ու խորությունը: Ցանկալի միտքը, նկարագրվող և բնորոշվող երևույթն ամբողջությամբ դրսևորելու հատկությունը նկատի ունենալով՝ Ա. Ավագյանն ասում է. «Արձակում էլ, պոեզիայում էլ բառը միշտ պիտի իր տեղում լինի, գտնված լինի, ավելորդ չլինի»⁸: Օրինակ՝ *հաղթակազմ*՝ «Բազմության առջևից գնում էին երկու *հաղթակազմ* գեղջուկներ, նրանց ձեռքին պլակատ կար» (ՇՀ, 44), *շիկաբեղ*՝ «Տասը բռպե հետո կալանավորը նստել էր ոստիկանատան գրասենյակներից մեկում, մի ինչ-որ *շիկաբեղ* քննիչի ընդարձակ սեղանի դիմաց և լռում էր» (Պ, 111, 1958):

⁵ Մելքոնյան Ս., *Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության*, Եր., 1984, էջ 174:

⁶ Տե՛ս Եզեկյան Լ., *Ոճագիտություն*, Եր., 2003, էջ 138:

⁷ Տե՛ս Աղայան Էդ., *ԱՀԲԲ*, էջ 958:

⁸ Հովհաննես Դ., «Ազգ» օրաթերթ, Եր., 2009, էջ 5:

Անհատական նորակազմությունների մեջ իրենց երանգավորումով առանձնանում են *դիպլոմատային (օկագիտնայ)* բառերը, որոնց ստեղծման և գործածության հիմնական ոլորտը գեղարվեստական գրականությունն է, որի համար էլ վերջիններս կոչվում են նաև համատեքստային կամ իրավիճակային նորակազմություններ: Օրինակ՝ *սահմանապատվել*՝ «Նորակառույց տնաշարքերը, այգիները, մարգերը, *սահ-մանապատվել* էին ավելուկների խիտ շարքերով» (ՄԴ, 164), խլրտումանման՝ «Իրար խոնված բազմության մեջ ինչ-որ *խլրտումանման* բան սկսվեց» (Վ, 221), *Քարավանակեր*՝ «Քարավանատերերը նրան լավ անուն էին դրել՝ «*Քարավանակեր*» (Պ, 168, 1965), *Էտնափողոց*՝ «Մինչև ժամը վեցը տրանսպորտ չէր գտնի, գնացեք *Էտնափողոցներով*, որպեսզի ուրիշ ուստիկանների չպատահեք» (ՎՀ, 199): Բառի արժևորումը գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ կախված է այն բանից, թե որքանով է իմաստավորված գեղարվեստորեն, ուստի հեղինակի կազմած բառերը ևս պիտի դնել նրանց կոնկրետ իրադրության մեջ⁹: Համատեքստային նորակազմությունները կարող են միանգամայն գործածություն ունենալ խոսքային տվյալ իրավիճակում, իսկ հետագայում ընդհանրապես դուրս մնալ բառապաշարի ոլորտից: Օրինակ՝ *Չորստան*՝ «Ձեր ինչի՞ն է պետք շունը, ի՞նչ է, *Չորստանի* աշխարհում եք ապրում» (ԵԷՉԵ, 15), «...դեմիդ հարևանին մտիկ, այդ Դարումանյան է, *Չահրումարյան* է, ինչ ցավ է» (ՎՀ, 96): Եվ քանի որ լեզուն այնպիսի երևույթ է, որ բեկվում է բանաստեղծի ոճի մեջ և դառնում կոնկրետ, ուստի կարելի է ասել, որ նորակազմ բառերը նույնպես ծառայում են գեղարվեստական խոսքի ոճավորման նպատակին¹⁰:

Գրողները նոր բառեր են ստեղծում նաև այն դեպքում, երբ գրական լեզվում չկան տվյալ միտքն արտահայտելու համար անհրաժեշտ բառեր: Ըստ Արտ. Պապոյանի՝ հայոց լեզվին տիրապետող ամեն մի անհատ կարող է կազմել նոր բառեր՝ ածանցմամբ կամ բարդությամբ: Կարևորը, սակայն, բարեհնչյուն և դիպուկ, հաջող և ճիշտ բառերի կազմումն է. «Այստեղ ամեն ինչ կախված է ճաշակից, այսպես ասած՝ լեզվագագոթությունից, այսինքն տվյալ լեզվի բառակազմության ներքին օրենքներն ու դրանց զարգացման հակումները ճիշտ ըմբռնելու և գործադրելու կարողությունից և, որ ամենակարևորն է, հասարակական պահանջից»¹¹: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Ա. Ավագյանն օգտվել է նաև մեր լեզվի բառակազմական մեկ այլ հնարավորությունից, այսինքն՝ նոր բառեր է կազմել ոչ միայն հիմնական ձևայիններով (արմատ), այլև երկրորդական բառակազմական ձևայիններով (ածանց): Օրինակ՝ -ային վերջածանցով կազմել է *լիալուսնային*՝ «Փոկերն սկսեցինք աշխատանքը վերջացնելուց հետո, տարվեցի, որովհետև չէի կենտրոնանում. հարավային *լիալուսնային* գիշեր էր սկսվելու...» (ՎՀ, 554), *եղեգնուտային*՝ «Հենց դրանց ճիշերից է, որ խելագարվում են *եղեգնուտային* շիկակարմիր վագրերը...» (ԵԷՉԵ, 72), -է վերջածանցով. ձիթե՝ «Ներսում պլպլում էր *ձիթե* ճրագը, որը ծխով էր պարուրված» (Պ, 25, 1950), *եղեգնուտե՝*

⁹ Տե՛ս Ավագյան Մ., Նաիրի Չարյանի ստեղծագործության լեզուն և ոճը, Եր., 1961, էջ 61:

¹⁰ Տե՛ս Համբարձումյան Վ., Լեզու, ոճ, խոսք, Բանբեր, Եր., 1981, էջ 182-191:

¹¹ Պապոյան Արտ., Պարույր Սևակի չափածոյի բառապաշարը, Եր., 1970, էջ 88:

«Նստում էր եղեգնուտից կես կիլոմետր հեռու, խփում էր *եղեգնուտե* իր աշխարհից հիմարաբար դուրս եկած վագրին, և որսը շալակած տուն գնում» (Պ, 147, 1965):

Ըստ Մ. Թևանյանի՝ Ա. Ավագյանը խառնվածքով բնանկարիչ չէ արձակագրության մեջ: Քաղաքային պեյզաժը նրա ստեղծագործություններում ավելի հաճախ է երևում և ավելի սերտորեն է ներդաշնակվում ասելիքի, խոհի, զգացումների աշխարհին: Սակայն բազմաթիվ գործերում գրողը գնում է դեպի բնությունը, նրա գույների ու բույրերի, լուսության կամ աղմուկի մեջ փնտրում պատասխանը այն հարցերի, որոնց այնքան հետամուտ են իր հերոսները: Բնության այս կամ այն երևույթը նկարագրելիս հաճախ է կարիք զգացվում ավելի խտացված ներկայացնելու գույները, տեսանելի դարձնելու նկարագրվող առարկան կամ երևույթը¹²: Իրենց իմաստով և գունային ներդաշնակությամբ Ա. Ավագյանի գեղարվեստական խոսքում առանձնանում են գունային նրբերանգներ արտահայտող բաղադրությունների նոր կազմությունները, որոնք օգնում են բնապատկեր ստեղծելուն: Օրինակ՝ *դեղնամանիշակագույն*՝ «Աշնանավերջի արևը դանդաղ ծածկվում է *դեղնամանիշակագույն* լեռնալանջերի ետևում» (Պ, 3, 1958): Ուշադրության են արժանի *գորշ* բառի համադրությամբ կազմված այն նորակազմ բառերը, որոնք հերոսների, բնության երևույթների կամ որևէ առարկայի արտաքին նկարագիրն են ցույց տալիս: Օրինակ՝ *գորշ-կապտագույն*՝ «Այդ մի սուկալի ծառ էր՝ *գորշ-կապտագույն* բնով, ձեռքերի պես դեպի երկինք պարզած լերկ ճղներով...» (ՆԴ, 218), *գորշ-արնագույն*՝ «Նայեց քաղցից անզգայացած այդ մարդկանց դեմքերին, որոնց վրա արտացոլվում են կրակի երբեմն նարնջագույն, երբեմն *գորշ-արնագույն* ցուլերը» (Պ, 78, 1958), *գորշադեղնագույն*՝ «Հին շենք էր՝ դեպի փողոց բացվող երկու վանդակապատ լուսամուտով և *գորշադեղնագույն* դռնով» (Պ, 46, 1958), *գորշադեղնավուն*՝ «Գնդապետ Ազարը օփիումից ցամաքած, *գորշադեղնավուն* մաշկով, հիսունն անց մի մարդ էր» (ՇՀ, 132):

Այսպիսով՝ Ա. Ավագյանի արձակում գործածված և բառարաններում չվկայված նորակազմ բառերի տեղին գործածությունները հարստացնում, վառ ու տպավորիչ են դարձնում, նոր իմաստներ և գունային նրբերանգներ են հաղորդում գրողի լեզվին՝ նպաստելով արտահայտչականությանը: Վերջիններիս քննությունը ցույց է տալիս նաև, որ հեղինակը հմտորեն է օգտվել հայոց լեզվի բառակազմական հնարավորություններից, տարբեր ձևույթների համադրումով կազմել է պարզ, բարդ և անանցավոր բառեր, որոնք աչքի են ընկնում իրենց իմաստային խորությամբ և ինքնատիպությամբ:

¹² Տե՛ս *Մ. Թևանյանի Մ., Արիզ Ավագյան, Եր., 1999, էջ 56:*

НЕОЛОГИЗМЫ В ПРОЗЕ АБИГА АВАГЯНА

*___ Резюме ___**___ С. Егиазарян ___*

Незафиксированные в словарях и употребляемые в прозе А. Авагяна неологизмы обогащают, делают ярким и впечатлительным язык автора, придают ему новые значения и „цветовые“ оттенки, способствуя выразительности. Изучение этих неологизмов показывает также, что автор умело использовал словообразовательные возможности армянского языка, сопоставляя различные морфемы, составил простые, сложные и префиксальные слова, которые становятся заметны благодаря их смысловой глубине и своеобразности.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Եղիազարյան Մաթենիկ Էմիլի - ՀԱՊՀ լեզուների գիտակրթական կենտրոնի
հայոց լեզվի ասիստենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ,
E-mail: esatenik@mail.ru:*